

Μια νέα διάσταση του δημόσιου χώρου στις μητροπολιτικές περιοχές: κοινοτικοί κήποι και η περίπτωση της Θεσσαλονίκης

Θωίδου Ε.¹ και Φουτάκης Δ.²

¹ Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, thoidouel@auth.gr

² Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών & Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής (ΤΕ), ΤΕΙ Σερρών, dfoutakis@teiser.gr

Περίληψη

Οι μητροπολιτικές περιοχές και οι πόλεις τα τελευταία χρόνια αντιμετωπίζουν αυξημένους τεχνολογικούς και φυσικούς κινδύνους και ιδίως αυτούς που προέρχονται από την κλιματική αλλαγή, ενώ ταυτόχρονα υφίστανται τις δυσμενείς συνέπειες της οικονομικής κρίσης. Αν και η επιδίωξη της ανταγωνιστικότητας έχει επικρατήσει στα στρατηγικά τους σχέδια, διαφαίνεται πλέον η ανάγκη να αναπροσανατολίσουν τα οράματα και τις πρακτικές τους, προκειμένου να μειώσουν την ευπάθεια και να αυξήσουν την ανθεκτικότητά τους στους σύγχρονους κινδύνους. Οι πόλεις σε ‘μετάβαση’ (transition cities) αποτελούν έκφραση αυτής της ανάγκης, με πρωτοβουλίες που σκοπό έχουν να ενισχύσουν την τοπική ανάπτυξη η οποία βασίζεται στην κοινότητα και στις περιβαλλοντικές αξίες. Οι κοινοτικοί κήποι είναι βασικό στοιχείο αυτών των πρωτοβουλιών το οποίο έχει πολύπλευρες οικονομικές, περιβαλλοντικές, και κοινωνικές διαστάσεις. Έχοντας κύριο στόχο την εξασφάλιση τροφίμων με συγκεκριμένες διαδικασίες και προδιαγραφές, μπορούν επιπλέον να θεωρηθούν μέρος του συστήματος των δημόσιων χώρων των πόλεων και να συνδεθούν με την επανεισδοχή της φύσης σε αυτές. Με τον τρόπο αυτόν προσφέρουν το πεδίο για τη ‘δημιουργία’ και βίωση του δημόσιου χώρου από τους πολίτες, σε αντιπαράθεση με τον καθιερωμένο τρόπο αξιοποίησης του δημόσιου χώρου μέσω εμβληματικών και συχνά μη προσπελάσιμων σχεδίων και έργων. Πρόσφατα αρκετές προσπάθειες για κοινοτικούς κήπους οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στον ‘σχεδιασμό σίτισης πόλεων’ (food planning) έχουν ξεκινήσει στις μητροπολιτικές περιοχές της Ελλάδας. Συχνά έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα και είναι χωρικά και λειτουργικά ασύνδετες. Θεωρείται ότι οι προσπάθειες αυτές δεν είναι αρκετό να περιοριστούν σε επιμέρους δράσεις, αλλά χρειάζεται η ένταξή τους στον στρατηγικό σχεδιασμό της ευρύτερης περιοχής τους. Το άρθρο εξετάζει το θέμα αυτό για τη Θεσσαλονίκη όπου αναπτύσσεται αξιόλογη σχετική δραστηριότητα, επιδιώκοντας να εμπλουτίσει την παράμετρο της παραγωγής τροφίμων με τη χωρική και στρατηγική διάσταση, ως συμβολή στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό της μητροπολιτικής περιοχής.

Λέξεις Κλειδιά: δημόσιος χώρος, κοινοτικοί κήποι, πόλεις σε ‘μετάβαση’, Θεσσαλονίκη
Key words: public space, community gardens, transition cities, Thessaloniki

1. Εισαγωγή

Η διερεύνηση του θέματος των κοινοτικών κήπων στο άρθρο αυτό ξεκινά από το σύγχρονο πλαίσιο του ‘σχεδιασμού σίτισης πόλεων’ με στόχο να επικεντρωθεί σε ένα βασικό στοιχείο τους, τον χώρο στον οποίο εγκαθίστανται, και έτσι να συνδέσει τους κοινοτικούς κήπους με τον δημόσιο χώρο στις σύγχρονες πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές. Παράλληλα, η νέα οπτική του δημόσιου χώρου ο οποίος βιώνεται και ‘δημιουργείται’ με τη συμμετοχή των πολιτών, μεταξύ άλλων ευνοεί μια αναβάθμιση του ρόλου των κοινοτικών κήπων και ταυτόχρονα διαφυλάσσει και αναβαθμίζει τον δημόσιο χώρο. Η σύνδεση των δύο αυτών στοιχείων – δημόσιος χώρος και κοινοτικοί κήποι – μπορεί να θεωρηθεί ως μια εκδοχή ‘μετάβασης’ (transition) σε περισσότερο ανθεκτικές πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές.

Στο επόμενο δεύτερο μέρος το άρθρο ξεκινά με την έννοια της ανθεκτικότητας που ευνοεί την αναζήτηση νέων εναλλακτικών ιδεών και πρακτικών, όπως συμβαίνει με τις πόλεις σε ‘μετάβαση’. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται δύο διαφορετικές τάσεις ανάπτυξης/σχεδιασμού του δημόσιου χώρου: ο δημόσιος χώρος για την ανταγωνιστικότητα ή για τη βιωσιμότητα των πόλεων και η διαδικασία ‘δημιουργίας’ του χώρου (place-making)

που πρόσφατα γενικεύεται εντός ή εκτός συμβατικών πλαισίων. Τα χαρακτηριστικά των κοινοτικών κήπων με έμφαση στη χωρική τους διάσταση και στα σχετικά προβλήματα εξετάζονται στο τέταρτο μέρος για να ακολουθήσει, στο πέμπτο μέρος, η παρουσίαση της εμπειρίας των κοινοτικών κήπων στη μητροπολιτική περιοχή Θεσσαλονίκης. Παράλληλα ο στρατηγικός σχεδιασμός για την περιοχή δίνει το πλαίσιο της θεώρησης του δημόσιου χώρου. Τέλος στο έκτο μέρος συνοψίζονται ορισμένες συμπερασματικές παρατηρήσεις.

2. Ανθεκτικότητα και η φιλοσοφία της ‘μετάβασης’

Από τη δεκαετία του 1990 στις μητροπολιτικές περιοχές κυριάρχησε η επιδίωξη της αστικής ανταγωνιστικότητας, χωρίς να παραβλέπεται ο στόχος της βελτίωσης της ποιότητας ζωής κάτω από το γενικό πρόταγμα της βιώσιμης χωρικής ανάπτυξης. Ωστόσο οι ανατροπές που συμβαίνουν τα τελευταία χρόνια σε ένα πλαίσιο πολύπλευρων κρίσεων, οδηγούν στην αναζήτηση νέων εννοιών για την αναγνώριση προβλημάτων και δυνατοτήτων και τον σχεδιασμό των μητροπολιτικών περιοχών, όπως η ευπάθεια και η ανθεκτικότητα. Η έννοια της ευπάθειας των περιοχών έχει αναλυθεί καταρχήν σε σχέση με τους κινδύνους που προέρχονται από την κλιματική αλλαγή, ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 έχει επεκταθεί στους κινδύνους που προέρχονται από την οικονομική κρίση. Η ανθεκτικότητα των περιοχών είναι έννοια συμπληρωματική της ευπάθειας, καθώς εκφράζει την απόκρισή τους σε αυτήν. Στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, σύμφωνα με το IPCC (2007) ορίζεται ως “η ικανότητα ενός κοινωνικού ή οικολογικού συστήματος να απορροφά τις διαταραχές ενώ διατηρεί την ίδια βασική δομή και τρόπους λειτουργίας, η ικανότητα για αυτό-οργάνωση και η ικανότητα να προσαρμόζεται στις πιέσεις και να αλλάζει”. Κατά τους Raco and Flint (2012) η διάσταση της ανανέωσης και του αναπροσανατολισμού στην έννοια της ανθεκτικότητας έχουν πιο έντονο το στοιχείο της κριτικής της προηγούμενης κατάστασης που ήταν ευάλωτη στην οικονομική κρίση και της υιοθέτησης νέας εναλλακτικής ατζέντας, στον βαθμό μάλιστα που το ισχύον πρότυπο θεωρείται ότι οδήγησε σε αποτυχία. Υποστηρίζεται ότι στο όνομα της βιωσιμότητας θα μπορούσαν να προωθηθούν εναλλακτικές μορφές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Η Bristow (2010) αμφισβητεί τον περιοριστικό τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και προτείνει την έμφαση στην ανθεκτικότητα με βάση τέσσερις παράγοντες:

- Ποικιλία θεσμών, παραγωγών, πηγών ενέργειας, τοπικοποίηση παραγωγής και ηθικοί κανόνες για την παραγωγή και κατανάλωση.
- Διασπορά, με την έννοια του τοπικού ελέγχου επιχειρήσεων, ενέργειας και στρατηγικών πόρων, της μικρής κλίμακας των επιχειρήσεων και προσαρμογής τους στις τοπικές δυνατότητες.
- Αμοιβαιότητα ως προς την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, την κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική χειραφέτηση, την υποστήριξη προς κοινωνικές αξίες, προς δίκτυα συνεργασίας και κοινωνικής φροντίδας.
- Δικτύωση για την ικανότητα αυτάρκειας στην περίπτωση οικονομικής ή περιβαλλοντικής κρίσης, για ανταλλαγή πληροφορίας, μάθηση και αλληλεπίδραση, με κόμβο την περιφερειακή διακυβέρνηση.

Ως εναλλακτικό πρότυπο σε αυτό το οποίο αποδείχθηκε ανεπαρκές για να εξασφαλίσει την ανθεκτικότητα των περιοχών, εμφανίζεται το πρότυπο της πόλης σε ‘μετάβαση’. Όπως αναφέρει η Bristow (2010) το κίνημα της πόλης σε ‘μετάβαση’ έχει επεκταθεί σε πολλές πόλεις του δυτικού κόσμου κυρίως, με εφαρμογές στην τοπική κλίμακα και δικτύωσεις σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Τέτοιες εφαρμογές είναι οι αστικές καλλιέργειες και ο σχεδιασμός σίτισης, η διαχείριση άχρηστων υλικών και η ανακύκλωση, μορφές ανταλλακτικής οικονομίας, αυθόρμητες πρωτοβουλίες αστικών παρεμβάσεων μικρής κλίμακας στον δημόσιο χώρο, μορφές κοινωνικής οικονομίας κ.ά.

Σύμφωνα με τους Mason and Whitehead (2011) το κίνημα της πόλης σε ‘μετάβαση’ και αντίστοιχα η κουλτούρα της ‘μετάβασης’ ενοποιεί ιδέες και κινήματα που αντιδρούν κατά σύγχρονων απειλών στο επίπεδο της πόλης οι οποίες συνδέονται με το παγκόσμιο περιβάλλον. Ο χαρακτήρας τους ενάντια στην παγκοσμιοποίηση έχει δύο διαστάσεις: την αντίθεση στα επεκτεινόμενα παγκόσμια συστήματα εμπορίου και παγκόσμιας οικονομικής

εξάρτησης και την αντίστασή του κατά συστημάτων που μειώνουν τη δυνατότητα αυτοδιάθεσης των τοπικών κοινοτήτων. Κατά τους ίδιους δύο 'εσχατολογικές απειλές' βρίσκονται πίσω από αυτήν τη φιλοσοφία. Η μία αφορά την κορύφωση της παραγωγής πετρελαίου (peak-oil production), την επέκταση της οικονομίας του παγκόσμιου εμπορίου και την επεκτεινόμενη εμπορευματοποίηση της γης που συνδέεται με την προαστιοποίηση. Η άλλη έχει να κάνει με τις 'συγκλίνουσες καταστροφές' λόγω της κλιματικής αλλαγής. Το σύνολο των ιδεών αυτών, παρά τις διαφορές τους, συγκλίνουν στο κοινό στοιχείο της ανάγκης για επανα-τοπικοποίηση η οποία αντιπαρατίθεται στην πολιτική αλλοτρίωση που συνδέεται με την παγκοσμιοποίηση. Μπορεί επίσης να έχει τη μορφή του οικο-πραγματισμού που δίνει έμφαση στο κατά πόσο οι τοπικές κοινότητες μπορούν να εξασφαλίσουν πόρους και ικανότητες απαραίτητες για την επιβίωσή τους. Συγκεκριμένες εκδοχές μπορεί να είναι οι κατασκευές με φυσικά μέσα/μεθόδους, οι κήποι για την παραγωγή τροφής, τα οικολογικά χωριά, τα κοινοτικά συστήματα ανταλλαγών και πίστωσης. Γενικά, η φιλοσοφία αυτή συγκεντρώνει ιδέες και πρακτικές με διαφορετικές αφετηρίες. Οι εφαρμογές της αφορούν την εξασφάλιση σίτισης, μεταφορών, ενέργειας, στέγασης, την κοινή αξιοποίηση δεξιοτήτων. Ειδικά για το πρώτο έμφαση δίνεται στην τοπική παραγωγή τροφής μέσω των κοινοτικών κήπων (Mason and Whitehead 2011).

Μια οπτική αυτής της τάσης μπορεί να είναι η (νεοφιλελεύθερης προέλευσης) μεταφορά αρμοδιοτήτων και ευθυνών αστικών πολιτικών από το τοπικό κράτος στους πολίτες (Rosol 2013). Το βέβαιο είναι ότι η στην πράξη καθώς ο δημόσιος χώρος χαρακτηρίζει τα πρότυπα της οργάνωσης και τις προοπτικές των πόλεων, σε αυτόν αντικατοπτρίζονται και οι παραπάνω τάσεις μιας 'μετάβασης', ανεξάρτητα από το αν εντάσσονται ή όχι σε ένα κίνημα 'μετάβασης'.

3. Δημόσιος χώρος για την ανταγωνιστικότητα ή τη βιωσιμότητα

Ο δημόσιος χώρος αποτελεί συστατικό στοιχείο των μητροπολιτικών περιοχών που μάλιστα πρωταγωνιστεί στις εμβληματικές στρατηγικές για την προώθηση του ρόλου τους στο παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, ως εργαλείο αναβάθμισης της εικόνας τους και επομένως της ελκυστικότητάς τους για προσέλκυση επιλεγμένου πληθυσμού και δραστηριοτήτων (επιχειρηματικότητα, αναψυχή, πολιτισμός κ.ά.). Έτσι ο δημόσιος χώρος και ο τρόπος με τον οποίο εισχωρεί σε αυτόν ο ιδιωτικός τομέας χαρακτηρίζει τη μεταμοντέρνα πόλη, το πρότυπο της οποίας τείνει να εξαπλωθεί από τις παγκόσμιες μητροπόλεις σε πλευρές μικρών και μεγάλων πόλεων, παντού στον πλανήτη. Τα αδιέξοδα αυτής της τάσης τα τελευταία χρόνια καταγράφονται σε μελέτη του OECD (2007) ως παράδοξο φαινόμενο κατά το οποίο κάθε περιοχή μοιάζει με κάθε άλλη, αφού η μια αντιγράφει την άλλη, όπως το θαλάσσιο μέτωπο της Βαλτιμόρης ή την αστική αναγέννηση της Βαρκελώνης.

Η δύναμη του δημόσιου χώρου στον σχεδιασμό προέρχεται και από το γεγονός ότι προβάλλει ιδέες, αξίες, δυνάμεις, πολύ περισσότερο από τα άλλα στοιχεία του χώρου στις πόλεις. Ο δημόσιος χώρος μπορεί να αξιοποιηθεί ως στοιχείο προώθησης της βιώσιμης πόλης, με την έννοια της κοινωνικής συνοχής, όταν για παράδειγμα, με τον κατάλληλο σχεδιασμό στις γειτονιές οι σχεδιαστές επιθυμούν να ενεργοποιήσουν την κοινωνικότητα και να προωθήσουν τη συμμετοχή ή, με αντίθετη προσέγγιση, ο δημόσιος χώρος μπορεί να λειτουργεί ως εικόνα, ως σημείο προβολής για εμπορικές επιχειρήσεις και τοπικές διοικήσεις, "ένα όχημα για διαφοροποίηση που συμβάλλει σε παραπέρα κατακερματισμό παρά σε κοινωνική ενσωμάτωση" (Madanipour 2003, αναφέρεται στο Θωΐδου 2011). Γενικά, δύο αντιδιαμετρικές και αντιπροσωπευτικές εκδοχές του ρόλου του δημόσιου χώρου στην πόλη και τον αστικό σχεδιασμό είναι: ο δημόσιος χώρος "για την κοινωνική συνοχή" ή "για την οικονομική ανταγωνιστικότητα" (Madanipour 2003). Οι εκδοχές αυτές συμβαδίζουν με την εξέλιξη της πόλης σε σχέση με τις εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνική οργάνωση και ειδικότερα εκφράζονται με την υποχώρηση του συλλογικού ενόψει της προβολής και επικράτησης του ατομικού.

Συχνά ο δημόσιος χώρος ξεπερνά τα όρια του τυπικού χωρικού σχεδιασμού και γίνεται αντικείμενο μιας αυθόρμητης διαδικασίας 'δημιουργίας' του, ιδίως στις νέες συνθήκες των μεγάλων πόλεων (Sassen 2006). Εμφανίζονται αυθόρμητες και χωρικά εντοπισμένες δράσεις με βάση τοπικά ζητήματα μικρής ή μεγάλης κλίμακας. Η μεγάλη σύγχρονη πόλη, ιδίως η

παγκόσμια, αποτελεί έναν στρατηγικό τόπο για το παγκόσμιο κεφάλαιο, αλλά επίσης και έναν χώρο όπου “εκδηλώνονται και παίρνουν συγκεκριμένη μορφή νέες διεκδικήσεις από άτυπους πολιτικούς δρώντες” (ό.π.). Τα αστικά κινήματα που εμφανίζονται έτσι “είναι κοινωνικά κινήματα μέσω των οποίων οι πολίτες επιχειρούν να επιτύχουν κάποιον έλεγχο στο αστικό περιβάλλον που περιλαμβάνει το δομημένο περιβάλλον, τον κοινωνικό ιστό της πόλης και την τοπική πολιτική διαδικασία” (Pruijt 2007).

Τα τελευταία χρόνια ο δημόσιος χώρος συνυπολογίζεται στον σχεδιασμό της δημιουργικής πόλης. Ωστόσο, δεν αρκεί η λειτουργία του ως υποδοχέα της πολιτιστικής δράσης η οποία αποτελεί στοιχείο προώθησης της δημιουργικότητας. Αντίθετα, ο τρόπος που ο δημόσιος χώρος ευνοεί τη συμμετοχή στα τεκταινόμενα σε αυτόν και όχι μόνο την ‘κατανάλωση’ πολιτιστικών προϊόντων είναι καθοριστικός για την ενίσχυση της δημιουργικότητας. Χώροι περισσότερο ανοιχτοί και ευέλικτοι είναι κατάλληλοι για τον σκοπό αυτό. Το παράδειγμα του Perth για τον επανασχεδιασμό των δημόσιων χώρων που περιβάλλουν τα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα είναι χαρακτηριστικό, καθώς στόχευσε στην ουσιαστική σύνδεση δραστηριοτήτων που, αν και βρισκόταν εγκατεστημένες κοντά μεταξύ τους, ήταν απομονωμένες: “Η διαδικασία της ‘δημιουργίας’ χώρων (place-making) επέτρεψε στους διαφόρους συμμετέχοντες να έλθουν κοντά και να αναπτύξουν ένα κοινό συνεργατικό όραμα για τους κοινούς τους χώρους. [...] Σήμερα χρειαζόμαστε όλα τα είδη άνετων κοινωνικών χώρων περισσότερο από ποτέ. Η ενθάρρυνση της δημιουργικής εξερεύνησης και του πειραματισμού είναι σημαντικός τρόπος για την ανάπτυξη των τοπικών ταλέντων. [...] Για την επιτυχία των πόλεων μας πρέπει να αναπτύξουμε συμμετοχικούς δημόσιους χώρους για να κινητοποιηθούν δημιουργικά πνεύματα που αδρανούν” (Project for Public Spaces n.d.).

Η έννοια της ‘δημιουργίας’ του δημόσιου χώρου (place-making) έχει ιστορία αρκετών δεκαετιών, αναφερόμενη στην αποξένωση των κατοίκων των πόλεων από τον δημόσιο χώρο και την ανάγκη ενεργής συμμετοχής τους στον σχεδιασμό, τη διαμόρφωση και τη βιώσή του. Στην πράξη αυτό σημαίνει πως «οι σχεδιαστές, σε συνδυασμό με τη συμβολή των κατοίκων που είναι οι πραγματικοί χρήστες του χώρου, εμπλέκονται άμεσα στην παραγωγή χώρων που έχουν νόημα”. Πρόκειται για μια κοινωνικά δομημένη διαδικασία η οποία συνδέεται με τον συμμετοχικό σχεδιασμό (Cilliers and Timmermans 2014, 414-417). Στις σύγχρονες συνθήκες θα πρέπει ο συμμετοχικός σχεδιασμός να είναι δημιουργικός και καινοτόμος και μεταξύ των μορφών ενός τέτοιου σχεδιασμού προτείνεται ο ακτιβισμός μέσω των κοινοτικών κήπων, ο οποίος εμπλέκει ποικίλες ομάδες με διαφορετικά κίνητρα ενώ συχνά θέτει θέματα ως προς την ιδιοκτησία της γης (ό. π. 422-423).

Όπως αναφέρει ο Hou (2014, 93) η δημιουργία και διαχείριση των κοινοτικών κήπων μετασηματίζει όχι μόνο το αστικό τοπίο αλλά και τον ίδιο τον χωρικό σχεδιασμό: μπορεί να θεωρηθεί “ένα συνεργατικό μοντέλο ‘δημιουργίας’ χώρου στο οποίο ομάδες πολιτών και φορείς της πόλης έχουν εξίσου σημαντικούς ρόλους.” Το παράδειγμα του Seattle όπου η ανάπτυξη και διατήρηση των χώρων των κοινοτικών κήπων βασίζεται στην αυτοδιαχείριση, φανερώνει την ικανότητα των ομάδων πολιτών να διαμορφώνουν άμεσα τμήματα του δημόσιου χώρου (ό. π.). Έτσι οι κοινοτικοί κήποι μπορούν να θεωρηθούν ως μια μορφή δημόσιου χώρου στη διαμόρφωση του οποίου οι πολίτες συμμετέχουν δημιουργικά. Σε ό,τι αφορά τις χρήσεις γης, η τάση αυτή συνδέεται με δύο φαινόμενα που διαφέρουν ως προς τον προσωρινό ή όχι χαρακτήρα τους: επανεισδοχή της φύσης στην πόλη και αξιοποίηση των ‘ενδιάμεσων’ χώρων (Fuhrich and Goderbauer 2010).

4. Οι κοινοτικοί κήποι

Οι κοινοτικοί κήποι κατά κανόνα αποτελούν πρωτοβουλίες τοπικών κοινοτήτων για αστικές καλλιέργειες με συλλογικό τρόπο. “Διαχειρίζονται κυρίως από μέλη της κοινότητας παρά από τις τοπικές κυβερνήσεις (Δήμοι) αν και μπορεί να βρίσκονται σε δημοτικές εκτάσεις. Διαφέρουν ως προς τον τύπο καθώς μπορεί να είναι σύνολα ιδιωτικών τεμαχίων γης ή μεγάλης κλίμακας συνεργατικές δράσεις σε όφελος της ευρύτερης κοινότητας. Οι ρόλοι τους περιλαμβάνουν παραγωγή φρέσκιας οργανικής τροφής, δημιουργία χώρων για την κοινότητα και τη χρήση και διάδοση της επιστήμης και καινοτόμων τεχνολογιών” (Stocker and Barnett

1998).¹ Ιστορικά στις ΗΠΑ των αρχών του 20^{ου} αιώνα διαδόθηκαν κυρίως για εξασφάλιση τροφής φτωχών κοινωνικών στρωμάτων σε περιόδους κρίσης ενώ τις δύο τελευταίες δεκαετίες συνδέθηκαν με την προώθηση της τοπικής Agenda 21 για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, την υγιά πόλη κλπ. (ό.π.).

Τα τελευταία χρόνια οι κοινοτικοί κήποι συνδέονται με τον ‘σχεδιασμό σίτισης πόλεων’ για την εξασφάλιση της διατροφικής επάρκειας (ποσοτικά και ποιοτικά) σε τοπική κλίμακα, ως ανάγκη που εντείνεται στις συνθήκες οικονομικής κρίσης, σε συνδυασμό με τα κινήματα τοπικοποίησης προϊόντων και διαδικασιών παραγωγής. Η υπερσυγκέντρωση πληθυσμού στις πόλεις και η φτωχοποίηση μεγάλων ομάδων των κατοίκων τους οδηγεί συχνά στην ανάγκη αξιοποίησης της αστικής γεωργίας για την παραγωγή τροφίμων: “επειδή το 40%-60% του εισοδήματος των χαμηλόμισθων κατοίκων των πόλεων ξοδεύεται για την διατροφή, 800 εκατομμύρια άνθρωποι παγκοσμίως συμμετέχουν σήμερα στην αστική γεωργία συμβάλλοντας στη διατροφική αυτάρκειά τους και στην τοπικοποίηση της παραγωγής” (Καράγιωργας 2014).

Μια γενικευμένη τέτοια πρακτική αναφέρεται από τους Schlappa and Ramsden (2011) ως διαδικασία συνεργατικής παραγωγής στην Αμερική των αρχών της δεκαετίας του 1970 όπου, σε περίοδο κρίσης και μείωσης των δημοσιονομικών πόρων, ακαδημαϊκοί και επαγγελματίες πρότειναν την παραγωγή, μέσω συνεργασίας φορέων και ομάδων πολιτών, δημόσιων αγαθών στους τομείς της υγείας, της αστυνόμευσης, και των ελεύθερων χώρων. Η τάση αυτή επανακάμπτει στις συνθήκες της νέας οικονομικής κρίσης εμφανιζόμενη και στην Ευρώπη, όπου τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσανατολίζονται στη συνεργατική παραγωγή υπηρεσιών, επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας. Οι κοινοτικοί κήποι είναι ένα εκτεταμένο πλέον παράδειγμα τέτοιας συνεργατικής παραγωγής χώρου, προϊόντων και υπηρεσιών στις Ευρωπαϊκές πόλεις, με αντιπροσωπευτική την περίπτωση του Βερολίνου και υποστήριξη από προγράμματα αστικής αναζωογόνησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ό.π.). Είναι αξιοσημείωτο ότι ο τομέας της βιώσιμης διατροφής είναι ένας από τους πέντε τομείς προτεραιότητας του ΕΤΠΑ στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα της κεντρικής περιφέρειας των Βρυξελλών.²

Στο πλαίσιο του προγράμματος URBACT της Ευρωπαϊκής Ένωσης το θεματικό δίκτυο ‘Sustainable Food in Urban Communities’³ περιέλαβε δέκα Ευρωπαϊκές πόλεις που επιδιώκουν την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση (με την έννοια και της απόλαυσης) περισσότερο αειφόρου τροφής, δίνοντας βάρος στα εξής θέματα: (α) διακυβέρνηση, συνέργειες και τοπικό σύστημα, (β) κοινωνική ενσωμάτωση, θέσεις εργασίας και οικονομία, (γ) CO₂ και αυτάρκεια πόρων. Σύμφωνα με το ‘URBACT Thematic Network’ (2014) η παραγωγή της τροφής λαμβάνει υπόψη όλους τους τρόπους για καλλιέργειες στις κεντρικές περιοχές των πόλεων ή κοντά σε αυτές. “Περιλαμβάνει την ενίσχυση της αειφόρου αγροτικής καλλιέργειας σε αστικές και περιφερειακές περιοχές με βάση τις στρατηγικές του χωρικού σχεδιασμού, τη χρήση εγκαταλειμμένων εκτάσεων, τη διαφύλαξη και βελτίωση της παραγωγικότητας των εδαφών, την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών που δεν απαιτούν τόσο μεγάλη έκταση, την ενθάρρυνση αποκεντρωμένων ατομικών, κοινοτικών και εμπορικών λαχανόκηπων, την ενθάρρυνση ομάδων πολιτών και νοικοκυριών να καλλιεργούν στην πόλη, σε κήπους, πάρκα, σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους πρασίνου” (ό.π.).

Η ευρύτερη έννοια για τη θεώρηση των κοινοτικών κήπων είναι η αστική γεωργία. Αυτή μπορεί να οριστεί ως “η καλλιέργεια φυτών ή/και η εκτροφή ζώων μέσα στον αστικό ιστό ή στις παρυφές της πόλης από τους κατοίκους της, αποβλέποντας κυρίως στην αυτοκατανάλωση των νοικοκυριών σε φρέσκα και ποιοτικά προϊόντα” (Ανθοπούλου και Νικολαΐδου 2013). Ο Καράγιωργας (2014) περιγράφει την αστική γεωργία, ως “πρακτική της καλλιέργειας, επεξεργασίας και διανομής τροφίμων μέσα ή γύρω από την πόλη” που μπορεί να επεκτείνεται σε δραστηριότητες κηπουρικής, δασοκομίας, κτηνοτροφίας και

¹ Στο πλαίσιο του άρθρου, στους κοινοτικούς κήπους, με την ευρεία έννοια, εντάσσονται και αυτοί που λειτουργούν με πρωτοβουλία των Δήμων.

² <http://www.sustainable-everyday-project.net/urbact-sustainable-food/2014/09/03/sustainable-food-from-now-on-a-priority-sector-for-erdf-funding-in-brussels/>

³ <http://www.sustainable-everyday-project.net/urbact-sustainable-food/>

υδατοκαλλιέργειας. Κατά τον ίδιο τα οφέλη της ξεκινούν από την ποσοτική και ποιοτική διάσταση της εξασφάλισης τροφίμων στους κατοίκους της πόλης (ασφάλεια και αυτάρκεια της διατροφής των νοικοκυριών) και επεκτείνονται στο επίπεδο της κοινωνίας (περιβαλλοντική εκπαίδευση, ψυχοσωματική θεραπεία, ενεργός αναψυχή ...) και της περιβαλλοντικής διαχείρισης της πόλης (διαχείριση απορριμμάτων, διατήρηση βιοποικιλότητας, μείωση οικολογικού αποτυπώματος μέσω της αύξησης των φυσικών εκτάσεων και μείωσης του (ενεργειακού) κόστους μεταφοράς τροφίμων, αισθητική αναβάθμιση, διάσωση δημόσιων χώρων της πόλης).

Η έλλειψη θεσμικού πλαισίου, κινήτρων, αλλά και τα εμπόδια, ιδίως ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς των καλλιεργούμενων εκτάσεων, π.χ. εάν ενταχθούν στην “προς αξιοποίηση” από το ΤΑΙΠΕΔ δημόσια περιουσία ή όταν διεκδικούνται από ιδιώτες, αποτελούν βασικούς ανασταλτικούς παράγοντες. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των κοινοτικών κήπων αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της εξέλιξής τους όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς. Συχνές είναι οι περιπτώσεις που αναπτύσσονται σε εγκαταλειμμένους χώρους ιδιοκτησίας του δημοσίου ή των Δήμων χωρίς να διασφαλίζεται η απρόσκοπτη συνέχιση της χρήσης αυτής. Σύμφωνα με τη Lawson (2009) “ένας κοινοτικός κήπος σπάνια θεωρείται ‘η υψηλότερου επιπέδου και καλύτερη’ χρήση της αστικής γης”. Από την εμπειρία του South Los Angeles Community Garden κατά τις δεκαετίες του 1990 και 2000, την οποία η ίδια περιγράφει, αναδεικνύονται τα προβλήματα της αξιοποίησης της γης με τον τρόπο αυτόν και ερωτήματα από την αντίθετη πλευρά, π.χ. των διεκδικητών της γης με σκοπό την οικιστική ανάπτυξη, για το κατά πόσο αυτή η χρήση έχει πράγματι δημόσιο χαρακτήρα, όπως συμβαίνει με ένα πάρκο, ή αν έχουν όλοι το δικαίωμα και τη δυνατότητα συμμετοχής, σε συνδυασμό με το γεγονός της επένδυσης προσωπικής εργασίας στον χώρο. Διαπιστώνεται ότι συχνά υποτιμάται η εργασία που έχει γίνει εκεί όταν μια άλλη δυνατότητα αξιοποίησης προκύπτει, με το επιχείρημα ότι θα εξασφαλιστούν θέσεις εργασίας ή έσοδα για τον Δήμο, και με ευκολία προτείνεται η μεταφορά σε άλλη θέση (Lawson 2009).

Πρόσφατη έρευνα στην Ελλάδα (Ανθοπούλου και Νικολαΐδου 2013) επιβεβαιώνει ανάλογες δυσκολίες “σχετικά με πολεοδομικές και ιδιοκτησιακές εμπλοκές, πολυνομία και χρονοβόρες διαδικασίες οργανωτικού, γραφειοκρατικού και διαδικαστικού τύπου, συγκρούσεις χρήσεων γης, κοκ, που αποθαρρύνουν, δυσχεραίνουν και λειτουργούν αποτρεπτικά για τους δικαιούχους” και τελικά αυξάνουν την ευπάθεια αυτών των χώρων απέναντι σε πιέσεις για χρήσεις γης με μεγαλύτερη οικονομική αποδοτικότητα.

5. Κοινοτικοί κήποι και δημόσιος χώρος στη Θεσσαλονίκη

Στη Θεσσαλονίκη τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανιστεί αρκετές πρωτοβουλίες κοινοτικών κήπων που αναπτύχθηκαν σε δημόσιες εκτάσεις εντός και στα όρια του αστικού ιστού. Αυτές μπορούν να διακριθούν αφενός σε αυθόρμητες συλλογικότητες που εξελίσσονται ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες με ευρύτερους στόχους βιώσιμης αστικής ανάπτυξης και αφετέρου σε οργανωμένες από φορείς της πόλης δράσεις που δίνουν τη δυνατότητα ατομικών καλλιεργειών στους πολίτες.

Στην πρώτη περίπτωση εντάσσεται το πρώην στρατόπεδο Καρατάσιου στον Δήμο Παύλου Μελά όπου δραστηριοποιείται από το 2011 η ομάδα Περιαστικών Καλλιεργητών (ΠΕΡ.ΚΑ.) συνεργαζόμενη με τοπικούς πολιτιστικούς φορείς. Παράλληλα με την παραγωγή φυσικών τροφίμων, την προστασία τοπικών σπόρων και του φυσικού οικότοπου, έχει κοινωνικούς στόχους, όπως η υποστήριξη ευπαθών κοινωνικών ομάδων και η επαφή με τη φύση. Σε ό,τι αφορά τον ίδιο τον δημόσιο χώρο εφαρμόζει στην πράξη την άποψη για τη μη οικοπεδοποίηση και τσιμεντοποίησή του και επιδιώκει να τον προστατέψει ενεργά, ώστε να αξιοποιηθεί με ανάλογο τρόπο από τον Δήμο. Μικρότερης έκτασης και λιγότερο γνωστή είναι παρόμοια δράση σε πρώην στρατόπεδο στο Δήμο Καλαμαριάς.⁴

Στη δεύτερη περίπτωση εντάσσονται τρεις κυρίως δράσεις: (α) οι εκπαιδευτικοί λαχανόκηποι στο αγρόκτημα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (β) ο Δημοτικός λαχανόκηπος του Δήμου Θέρμης, και (γ) το αμπέλι του Δήμου Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί λαχανόκηποι του ΑΠΘ βρίσκονται σε έκταση του Αγροκτήματός του

⁴ <http://perkanthes.wordpress.com>

Περιαστική Ζώνη Θεσσαλονίκης και διατίθενται σε πολίτες (μετά από κλήρωση, με μικρό ενοίκιο). Εντάσσονται στην ‘Ολοκληρωμένη Περιβαλλοντική Διαχείριση στο ΑΠΘ’ και στόχοι τους είναι: “η εκπαίδευση και η ευαισθητοποίηση των πολιτών στις μεθόδους της βιολογικής γεωργίας, η παραγωγή ποιοτικών προϊόντων, που θα καλύπτουν μέρος των διατροφικών αναγκών των καλλιεργητών, η βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της πόλης, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να ασχολούνται με τη γη, η εκπαίδευση φοιτητών του ΑΠΘ που θα συμμετέχουν στη λειτουργία των κήπων με συμβουλευτικό ρόλο, η ενίσχυση της εξωστρέφειας του πανεπιστημίου”.⁵

Ο Δημοτικός λαχανόκηπος του Δήμου Θέρμης απευθύνεται σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες (άνεργοι, πολύτεκνοι, μονογονεϊκές οικογένειες) με παραχώρηση μικρής έκτασης με συμβολικό τίμημα σε ετήσια βάση, για παραγωγή λαχανικών για προσωπική κατανάλωση.⁶ Η διάσταση της σύνδεσης μιας αστικής καλλιέργειας με τον δημόσιο χώρο είναι περισσότερο εμφανής στον αμπελώνα που δημιουργήθηκε τον Απρίλιο του 2013 από τον Δήμο Θεσσαλονίκης, στον χώρο του παλιού μηχανουργείου του Δήμου. Πρόκειται για “δράση που πραγματοποιείται για πρώτη φορά εντός του αστικού ιστού με στόχο την δημιουργία συνείδησης φροντίδας του δημόσιου χώρου”, με στόχους εκπαιδευτικούς, με την έννοια της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης μαθητών αλλά και ενηλίκων, σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα και το Πανεπιστήμιο. Οι περίοικοι καλούνται σε συμμετοχή μαζί με τις υπηρεσίες του Δήμου για τη συντήρηση του αμπελώνα, τον τρύγο και συναφείς δραστηριότητες.⁷

Βέβαια, για την εξασφάλιση της αξιοποίησης των δημόσιων χώρων με δημιουργία κοινοτικών κήπων στη λογική της δημιουργικής ανάκτησης, έχει σημασία ο τρόπος που οι εκτάσεις αυτές αλλά και άλλες κατάλληλες εκτάσεις προσεγγίζονται στο πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού της μητροπολιτικής περιοχής. Σε ό,τι αφορά την υπάρχουσα κατάσταση από πλευράς χωρικού σχεδιασμού της μητροπολιτικής περιοχής, στη μελέτη για την αναθεώρηση του Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης (Παπαμίχος και Τσαβδάρογλου - ΟΡΘΕ 2010) παρατίθενται οι εξής διαπιστώσεις που βασίζονται σε ειδικότερο Στρατηγικό Σχέδιο για το πράσινο:

“υπάρχει σημαντική έλλειψη ελεύθερων χώρων και χώρων πρασίνου στο σύνολο της ΠΣΘ και της ΠΖ⁸, [...] υπάρχει ανισοκατανομή των υφιστάμενων χώρων πρασίνου στους ΟΤΑ, [...] οι χώροι πρασίνου, ακόμα και οι χαρακτηρισμένοι, πιέζονται έντονα από την εξάπλωση αστικών λειτουργιών, [...] η πρόσβαση στους μεγάλους χώρους πρασίνου δεν είναι εύκολη για την πλειονότητα των κατοίκων, οι χώροι, ελεύθεροι και χώροι πρασίνου, που υπάρχουν δεν συνιστούν δίκτυο [...] και δεν είναι κατάλληλα σχεδιασμένοι και διαμορφωμένοι για χρήση από τους κατοίκους, [...] αντιμετωπίζουν προβλήματα σε ό,τι αφορά στην επιλογή, τη χρήση και τη συντήρηση του φυτικού υλικού.”

Η μελέτη δίνει έμφαση στην αξιοποίηση, ιεράρχηση και δικτύωση όλων των χώρων πρασίνου διαφορετικών κατηγοριών. Το τελικό σχέδιο νόμου (ΥΠΕΚΑ 2014), το οποίο εισήχθη στη Βουλή τον Μάρτιο του 2014 αλλά η ψήφισή του δεν προχώρησε, προβλέπει: “Ανασυντάσσονται οι ελεύθεροι χώροι του ΠΣΘ μέσα από: (α) Την τοπιακή, περιβαλλοντική εξυγίανση, διευθέτηση και διαμόρφωση της Ανατολικής Περιφερειακής Τάφρου και των χειμάρρων που απορρέουν σε αυτή και διασχίζουν το ΠΣΘ [...] και την ένταξη της μέσα από μια οικολογική προσέγγιση ως στοιχείου της πόλης και διατήρησης της αστικής οικολογίας. (β) Την προώθηση προγράμματος αστικής και τοπιακής ανάπλασης στα πλαίσια των ολοκληρωμένων παρεμβάσεων αστικής ανάπτυξης στο δυτικό τόξο [...] (γ) Την ένταξη των στρατοπέδων που βρίσκονται εντός ή στις παρυφές του ΠΣΘ στο δίκτυο ελεύθερων χώρων με κύρια και κατά προτεραιότητα χρήση το αστικό πράσινο”.

Αν και η απόδοση των στρατοπέδων σε χρήσεις πρασίνου και ελεύθερου χώρου για τη μητροπολιτική περιοχή και τους κατοίκους της αποτελεί κοινό αίτημα, η αξιοποίησή τους δεν

⁵ http://eco.auth.gr/wordpress/?page_id=3425

⁶ <http://www.thermi.gov.gr/info/?p=15679>

⁷ <http://www.thessaloniki.gr/portal/page/portal/DimosThessalonikis/SearchResults>

⁸ ΠΣΘ: Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης, ΠΣ: Περιαστική Ζώνη

είναι πάντοτε αντιληπτή με τον ίδιο τρόπο. Είναι αξιοσημείωτο ότι στη δημόσια διαβούλευση για το θέμα αυτό⁹ γίνονται προτάσεις για ‘αστική ανάπτυξη’ και αξιοποίηση των χώρων των στρατοπέδων που ενδεχομένως παραπέμπουν σε μορφές αξιοποίησης real estate οι οποίες βρίσκονται σε διαφορετική κατεύθυνση. Παράλληλα είναι χαρακτηριστικό ότι δεν γίνεται μνεία για υπάρχουσες δραστηριότητες τοπικών πρωτοβουλιών κατοίκων με τη μορφή των κοινοτικών κήπων, αν και τέτοιες δραστηριότητες έχουν πλέον γενικευτεί και ενταχθεί στο σύστημα μητροπολιτικού χωρικού σχεδιασμού σε αρκετές πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές στην Ευρώπη και αλλού.

Τελικά, οι κοινοτικοί κήποι στη Θεσσαλονίκη έχουν διαφορετικές αφετηρίες, που εκτείνονται από τις οργανωμένες προσπάθειες, κυρίως των Δήμων, έως τις αυθόρμητες πρωτοβουλίες πολιτών. Παράλληλα, εκφράζουν μια στροφή προς την τοπική παραγωγή τροφής με φυσικά μέσα η οποία εμπεριέχει στοιχεία ανθεκτικότητας και επίσης σχετίζονται με τον χώρο στον οποίο υλοποιούνται και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις με την άμεση συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωσή του, ως μια διαδικασία ‘δημιουργίας’ του, όπως στην περίπτωση των δύο πρώην στρατοπέδων.

6. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Ο δημόσιος χώρος των μητροπολιτικών περιοχών βρίσκεται αντιμέτωπος με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης που τον απαξιώνουν αλλά ενδεχομένως και τον ελευθερώνουν από επιβαρυντικές λειτουργίες οι οποίες έχουν φτάσει στα όριά τους. Παράλληλα, στις συνθήκες της κρίσης αμφισβητείται η μονόπλευρη επιδίωξη της επιχειρηματικής αξιοποίησής του και των εμβληματικών έργων, ενώ φαίνεται πως εξελίσσεται ένα κίνημα ‘μετάβασης’ σε μια οικονομία προσανατολισμένη σε περιβαλλοντικές και κοινωνικές αξίες. Οι κοινοτικοί κήποι, εκτός από απάντηση σε προβλήματα εξασφάλισης τροφής, δίνουν διεξόδους επαφής με τη φύση και έτσι τις τελευταίες δεκαετίες συνδέονται με τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη. Πρόσφατα συνδέθηκαν με διαδικασίες ‘μετάβασης’ σε περισσότερο ανθεκτικά και λιγότερο ανταγωνιστικά συστήματα πόλεων και ανθρώπινων κοινοτήτων. Έτσι το ζήτημα της εξασφάλισης τροφής παίρνει τη νέα διάσταση της επανα-τοπικοποίησης που τονίζει το θέμα της ποιότητας της τροφής και ό,τι αυτό συνεπάγεται (σύνδεση παραγωγής με διανομή και κατανάλωση).

Παράλληλα, το γεγονός ότι πρόκειται για μια λειτουργία εξαρτημένη από τα χαρακτηριστικά της γης στην οποία χωροθετείται, τονίζει τη σημασία της χωρικής της διάστασης, η οποία όμως μέχρι πρόσφατα έχει αναδειχθεί λιγότερο από άλλες διαστάσεις (διατροφική, περιβαλλοντική, κοινωνική). Μπορεί να υποστηριχτεί ότι παράλληλες νέες προσεγγίσεις για τον δημόσιο χώρο και τον σχεδιασμό του, οι οποίες τονίζουν τη διαδικασία της δημιουργικής αντί της εμβληματικής του αξιοποίησης με τη συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων αντί των ιδιωτικών επενδύσεων αστικών ακινήτων, επηρεάζουν τη θεώρηση των κοινοτικών κήπων ως μια μορφή συνεργατικής παραγωγής και ‘δημιουργίας’ του δημόσιου χώρου της πόλης. Οι κοινοτικοί κήποι γίνονται αντιληπτοί ως μια εκδοχή εισόδου της φύσης στην πόλη και μετακίνησης των κατοίκων από τη σφαίρα του ιδιωτικού στη σφαίρα του συλλογικού. Μεταξύ άλλων μπορούν να υποστηρίξουν μορφές συμμετοχικής δημιουργικότητας στη διαμόρφωση και αξιοποίηση του δημόσιου χώρου.

Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, ο επίσημος χωρικός σχεδιασμός για τον δημόσιο χώρο σε μητροπολιτικό επίπεδο, αν και έχει αναγνωρίσει την αναγκαιότητα ανάκτησης και διαφύλαξης του δημόσιου χώρου, παραμένει σε μια τοπιακή οπτική που βρίσκεται σε απόσταση από τη λογική της συμμετοχής στη ‘δημιουργία’ του, κάτι που φαίνεται ότι πλέον ενσωματώνεται στον τυπικό χωρικό σχεδιασμό σε άλλες πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές. Έτσι, δεν αξιοποιεί τις δυνατότητες/ευκαιρίες για ένταξη των κοινοτικών κήπων στον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου μητροπολιτικής κλίμακας ως μορφή επανεισδοχής της φύσης και ενίσχυσης της ανθεκτικότητας της μητροπολιτικής περιοχής, γενικότερα.

Παράλληλα, στη μητροπολιτική περιοχή αναπτύσσονται μικρής κλίμακας τέτοιες δράσεις που συχνά έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα και είναι χωρικά και λειτουργικά ασύνδετες. Θεωρείται ότι οι προσπάθειες αυτές δεν είναι αρκετό να περιοριστούν σε επιμέρους έργα

⁹ <http://www.opengov.gr/minenv/?p=5935>

αλλά χρειάζεται η δικτύωση και ένταξη τους στον στρατηγικό χωρικό σχεδιασμό. Έτσι, καθώς ο προσωρινός χαρακτήρας εμπεριέχει μια δυναμική αλλά και αδυναμίες για αυτού του τύπου την αξιοποίηση του δημόσιου χώρου, η σύνδεσή τους με τον χωρικό σχεδιασμό μητροπολιτικής κλίμακας και ειδικά με τον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου στη λογική της συμμετοχικής ‘δημιουργίας’ του, είναι προϋπόθεση για την πολύπλευρη αξιοποίηση σε όφελος του κοινωνικού συνόλου και τελικά για τη βιωσιμότητά του.

7. Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bristow G. (2010) “Resilient regions: re-‘place’ing regional competitiveness” *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, Vol. 3, pp.153–67
- Cilliers E.J. and Timmermans W. (2014) ‘The importance of creative participatory planning in the public place-making process’ *Environment and Planning B: Planning and Design* Vol. 41, pp. 413 – 429
- Fuhrich M. and Goderbauer E. (2010) “Urban Restructuring – Making ‘More’ from ‘Less’” in Müller B. (ed.) *Urban Regional Resilience: How Do Cities and Regions Deal with Change?*
- Hou J. (2014) ‘Making and Supporting Community Gardens as Informal Urban Landscapes’. In Mukhija V. and Loukaitou-Sideris A. *The Informal American City: Beyond Taco Trucks and Day Labor*, 79-96
- Intergovernmental Pannell on Climate Change - UN (IPCC) (2007) *Glossary of terms* http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_and_data_glossary.shtml#.T5xcX1Lz9dg (πρόσβαση 28-1-2012)
- Lawson L. (2009) “The Precarious Nature of Semi-Public Space: Community Garden Appeal, Complacency, and Implications for Sustaining User-Initiated Places”, in M. Orvell & J. L. Meikle *Public Space and the Ideology of Place in American Culture*, Rodopi, Amsterdam, 199–217
- Madanipour A. (2003) *Public and Private Spaces of the City*, Routledge
- Mason K. and Whitehead M. (2011) “Transition Urbanism and the Contested Politics of Ethical Place Making” *Antipode* Vol. 44 No. 2, pp 493–516
- OECD (2007) *OECD Territorial Reviews. Competitive Cities: A New Entrepreneurial Paradigm in Spatial Development*
- Project for Public Spaces (n.d.) *Creativity & Placemaking: Building Inspiring Centers of Culture* <http://www.pps.org/reference/creativity-placemaking-building-inspiring-centers-of-culture/> (πρόσβαση 28-8-2014)
- Pruijt H. (2007) “Urban Movements”, Preprint in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Blackwell, Malden, pp. 5115-5119 <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/19231/Urban%20Movements%20preprint.pdf> (πρόσβαση 28-1-2011)
- Raco M. and Flint J. (2012) *The Future of Sustainable Cities: Critical Reflections*, The Policy Press, Bristol
- Rosol M. (2013) “Community Volunteering as Neoliberal Strategy? Green Space Production in Berlin” *Antipode* Vol 44(1), pp. 239–257
- Sassen S. (2006) “Making Public Interventions in Today’s Massive Cities”, The London Consortium, *Static*, 4, http://static.londonconsortium.com/issue04/pdf/sassen_publicinterventions.pdf (πρόσβαση 28-1-2011)
- Schlappa H. and Ramsden P. (2012) “CO-PRODUCTION: A new perspective on partnership” *The URBACT Tribune*, http://urbact.eu/fileadmin/general_library/Hans.pdf http://urbact.eu/sites/default/files/import/general_library/URBACT_16_08_11_pre_BAT-3.pdf (πρόσβαση 28-8-2014)
- Stocker L. and Barnetta K. (1998) “Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability, The significance and praxis of community-based sustainability projects” *Community gardens in Western Australia*, Vol. 3(2)
- URBACT Thematic Network (2014) *Sustainable Food in Urban Communities: Developing low-carbon and resource-efficient urban food systems Thematic Report: GROWING*

http://www.sustainable-everyday-project.net/urbact-sustainable-food/files/2014/02/URBACT_Thematic-Interim-Report-GROWING_May-2014.pdf
(πρόσβαση 28-8-2014)

- Ανθοπούλου Θ. και Νικολαΐδου Σ. (2013) “Δημοτικοί αστικοί λαχανόκηποι και βιώσιμη πόλη: τοποθετώντας το αγροδιατροφικό σύστημα στην αστική ατζέντα”, Συνέδριο ERSΑ GR, Πάτρα <http://grsa.prd.uth.gr/index.php/el/component/content/article/19-ergsageneralgr/83-praktika-conf11> (πρόσβαση 28-8-2014)
- Θωΐδου Ε. (2011) “Ψηφιακή Διακυβέρνηση και διαδικασίες σχεδιασμού του δημόσιου χώρου” *Συνέδριο Δημόσιος χώρος ... αναζητείται*, ΤΕΕ-ΤΚΜ, ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, Τμήματα Αρχιτεκτόνων, Θεσσαλονίκη 20-22/10/2011, τόμος Πρακτικών, σελ. 378-382
- Καράγιωργας Α. (2014) “Αστικοί και περιαστικοί λαχανόκηποι στην πόλη”, <http://perka.org/node/213> (πρόσβαση 28-8-2014)
- Παπαμίχος Ν. και Τσαβδάρου Κ. - ΟΡΘΕ (2010) *Επικαιροποίηση Ρυθμιστικού Σχεδίου Θεσσαλονίκης και Πρόγραμμα Προστασίας Περιβάλλοντος*, Μελέτη ΥΠΕΚΑ (2014) *Σχέδιο νόμου για τα νέα Ρυθμιστικά Σχέδια Αθήνας-Αττικής και Θεσσαλονίκης*, <http://www.opengov.gr/minenv/?p=5935> (πρόσβαση 28-8-2014)